

Г. Г. Яковенко

СТАНОВИЩЕ ТА ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ДОМАШНІХ УЧИТЕЛЬОК В ОДЕСЬКОМУ ЕПАРХІАЛЬНОМУ ЖІНОЧОМУ УЧИЛИЩІ

У статті висвітлюється становище домашніх учительок Одеського єпархіяльного жіночого училища та організація процесу початкової педагогічної підготовки. Вихованки вивчали теоретичний курс педагогіки та набували практичних знань у школі при училищі.

Ключові слова: Одеське єпархіяльне жіноче училище, початкова педагогічна освіта, домашні учительки.

Представниці професійної групи домашніх учительок працювали в різних навчальних закладах. Найбільша кількість була зосереджена у місцях підготовки, зокрема в єпархіяльних училищах, де вони виконували обов'язки викладачок, виховательок і помічниць виховательок. Для характеристики становища домашніх учительок у жіночих закладах освіти духовного відомства важливо визначити трудову та професійну мобільність.

Джерельною базою для написання статті стали діловодні документи – звіти щодо стану Одеського єпархіяльного жіночого училища (далі – ОЄЖУ) в навчально-виховному контексті за період з 1898 до 1914 рр. Документи за 16 років (це 12 брошур, опубліковані окремими виданнями) надали можливість прослідкувати зміни в особовому складі викладачок цього навчального закладу [1–12]. Для одержання інформації та перевірки її вірогідності було застосовано історико-порівняльний метод, зокрема складено списки учительок та виховательок за вказаний період. Виявлення у списку прізвищ одних і тих же осіб надало можливість досягти мети наукової розвідки. Документи, що вивчалися, не надають вичерпної інформації щодо професійних і особистих даних домашніх учительок, тому потрібно продовжувати відповідну роботу надалі.

До статті як історичне джерело залучений художній твір – спогади письменника В. Катаєва [13], родичі якого працювали в ОЄЖУ: батько – Петро Васильович – учителем географії; дядько – Микола Васильович – кандидат богослов'я, закінчив Московську духовну академію, а також рідна сестра матері – Єлизавета Іванівна Бачей. Результати дитячих спостережень не можуть мати об'єктивний характер, хоча інформація щодо певних фактів з історії училища є доволі цінною. Основним джерелом для написання роботи стали діловодні документи, вірогідність яких можна перевірити за порівняння звітів відповідних років. Мета цієї роботи – охарактеризувати професійні дані (тривалість педагогічного стажу та трудову мобільність) домашніх учительок, які працювали в ОЄЖУ, а також висвітлити процес формування педагогічних навичок вихованок цього навчального закладу.

Заклад для сиріт духовного стану при Одеському Архангело-Михайлівському монастирі й сам монастир виникли одночасно 9 травня 1844 р. У 1871 р. заклад для виховання сиріт був реорганізований в Єпархіяльне училище. У 1879 р. відбувся випуск 14 вихованок, із правом на звання домашніх учительок. Аналізуючи звіти, стало можливим прослідкувати зміни в особовому складі ОЄЖУ протягом 16 років. У результаті проведеної роботи, виявилось, що весь цей час училище очолювала Анастасія Гаврилівна Мокієвська. Вона закінчила курс Інституту Імператорського виховного товариства шляхетних дівчат, одержала свідоцтво домашньої наставниці, була відмінницею у навчанні та мала право навчати і виховувати. Народилася вона

1859 р., а в Одеській Маріїнській гімназії почала працювати з 20 вересня 1880 р. [14, 149]. На посаду начальниці ОЄЖУ призначена в 1886 р. Відомо, що А. Мокієвська мешкала в приміщенні училища й отримувала жалування 900 руб. на рік [1, 5]. У спогадах В. Катаєва міститься не зовсім позитивна характеристика Анастасії Гаврилівни. Ця жінка була зовні непривабливою, а за специфічний сизо-червоний колір носа та надмірно випуклі груди її називали «індиккою». Такі епітети, як грізна та величава, строга й холодна [13, 149], надмірно сановита дама [13, 464], що навіть у спогадах письменник, не можуть бути об'єктивною характеристикою особи, адже є результатом дитячих вражень.

З опису А. Мокієвської в оповіданнях «Бомба» та «Лекція» можна зробити висновок про відповідальне ставлення начальниці до своїх обов'язків. Вона не скасувала свято Різдваної ялинки, але вжила відповідних заходів щодо безпеки, бо добре знала про чутки, що анархісти збиралися кинути бомбу в Єпархіяльне училище [13, 464]. Також пані начальниця не стала слухати до кінця сумнівного змісту лекцію з демонстрацією слайдів відомого мандрівника та розпорядилася вивести з неї вихованок [13, 150]. Усі ці факти свідчать про її високий педагогічний професіоналізм, завбачливість і мудрість.

А. Мокієвська очолювала ОЄЖУ 31 рік, а це свідчить про високі організаторські здібності, що стали запорукою стабільної діяльності навчального закладу. Разом із нею працював незмінний колектив викладачок: М. Добровольська, П. Любисткова, О. Біліна, А. Святогорова, О. Вільковська, В. Макарова, В. Єгорова, А. Войтковська, В. Колович, О. Топорова, Е. Карякіна, А. Вонсович, О. І. Рябченко, М. Занчевська. Прізвища цих 14 осіб повторюються в усіх звітах, а отже, учительки тривалий час не змінювали місця роботи. Виховательки та помічниці виховательок мешкали та харчувалися в училищі. Дані про час вступу до навчального закладу відсутні.

Станом на 1900 р. за штатним розкладом всього працювали 57 осіб, серед яких – 34 жінки, в тому числі вчительки музики – 7, домашні учительки – 24, домашні наставниці – 3 [2, 4–6]. За інші роки показники є приблизно такими ж, з невеликими цифровими коливаннями. Основні предмети викладали досвідчені фахівці, які мали значний педагогічний стаж роботи. Найбільш мобільною частиною колективу були виховательки та помічниці виховательок, яких приймали на роботу після закінчення училища. Про причини звільнення у звітах не говориться, наведено лише найважливіші. Наприклад, помічниця виховательки та учителька витонченого рукоділля К. Подольська була звільнена з посади, у зв'язку із заміжжям [5, 6].

Освітній рівень домашніх учительок – початкова педагогічна освіта й усі вони, за деякими винятками, були випускницями ОЄЖУ. Кількість домашніх наставниць (відмінниць в навчанні) була на рівні 8 %. За соціальним станом тут працювали, як правило, дочки священнослужителів. Спостерігалися в колективі ОЄЖУ й вияви станової солідарності – підтримка незаможних представниць духовенства, наприклад, удова священика Д. Нікітченко була призначена на посаду виховательки [1, 1]. Дві випускниці ОЄЖУ, які закінчили курс у 1906–1907 рр. – С. Дмитрієва й А. Костинська перебували два роки у педагогічному класі 1-го Київського училища Духовного відомства [9, 1].

Відбувалися переміщення й усередині навчального закладу, а також за межі єпархії. Фаховий рівень надавав можливість учителькам обіймати керівні посади. Наприклад, старша вихователька й учителька співів К. Швачко була призначена на посаду началь-

ниці Єкатеринбургського Єпархіального жіночого училища [1, 4]. Натомість учителька географії, гігієни та гімнастики Д. Могилевська призначена начальницею Керченської гімназії [6, 5]. До того ж у колективі ОЄЖУ був один викладач із званням «домашній учитель» – колезький радник Костянтин Миколайович Прокоф'єв, який мав диплом Академії мистецтв. Художня освіта надавала йому право викладати в училищі, а наявність звання свідчить про його педагогічну практику у приватних будинках. Отже, в основі складу педагогічного колективу були досвідчені вчителі, які мали початкову педагогічну освіту та тривалий час працювали у навчальному закладі.

В Одеському єпархіальному жіночому училищі відбувалася теоретична і практична підготовка вихованок до педагогічної діяльності. Теоретична підготовка полягала у вивченні курсів педагогіки та дидактики. Ці дисципліни викладали фахівці з вищою освітою. Назвемо деяких із них. Педагогіку у V та VI класах викладав статський радник, магістр богослов'я Л. Шпановський [1, 6]. З вересня 1900 р. кандидат богослов'я І. Переверзєв викладав мову та дидактику в V та VI класах. У вересні 1901 р. його місце зайняв кандидат богослов'я Іван Григорович Туровський – викладач слов'янських мов, педагогіки та дидактики. Після звільнення, на його місце прийшов кандидат богослов'я Микола Самойлович Кривда [6, 6].

Педагогічна практика була частиною навчально-виховного процесу в училищі. При ОЄЖУ діяла однокласна церковнопарафіальна школа для дівчат, на базі якої відбувалася педагогічна підготовка вихованок. Тут вони мали можливість давати уроки з усіх предметів. Щоденно начальниця училища призначала одну вихованку з V та VI класів для присутності у школі. До її обов'язків входили відвідування уроків, допомога заковчителю та вчительці, спостереження за виконанням самостійної роботи учениць у класі та допомога окремим дівчатам у навчанні [3, 17]. Деякі вихованки самостійно працювали у будь-якому відділенні. Перш ніж давати урок за конспектом, вихованки проводили пробний урок під керівництвом учительки, потім за новим матеріалом розробляли свій урок [5, 18]. За таким зразком навчалися проводити уроки з церковного співу: один урок проводив учитель, потім – два уроки учениці VI класу [5, 18].

Вихованки VI класу давали щотижня у школі 7 уроків з усіх предметів – один урок із Закону Божого, під керівництвом інспектора класів; два – з церковного співу та чотири – з російської або слов'янської мов та арифметики, з них 2 – у присутності учительки школи, 2 – за складеним конспектом, який перевіряв викладач дидактики. Ці уроки давалися в присутності всіх вихованок VI класу, вчительки, викладача дидактики, начальниці, інспектора класів. Після проведення уроку відбувалося загальне обговорення, а одна з вихованок писала протокол зборів [3, 18]. Пробні уроки оцінювалися балом, що додавався до загальної оцінки з дидактики.

Отже, випускниці ОЄЖУ одержували право на звання домашньої вчительки, але поки немає можливості показати, як вони ним користалися. Кількісні показники свідчать, що усім вихованкам надавалося

право на звання домашньої учительки. В Єпархіальному училищі домашні учительки працювали на посадах викладачок, вихователок та помічниці вихователок. Навчальний заклад мав внутрішні кадрові забезпечення, домашні учительки тривалий час працювали в училищі. Тривалість педагогічного стажу була характерною рисою діяльності домашніх учительок не тільки в ОЄЖУ, а й в інших жіночих училищах Духовного відомства.

1. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища за 1898–1899 учебный год. – О., 1900.
2. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1900–1901 учебный год. – О., 1902.
3. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1901–1902 учебный год. – О., 1903.
4. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1902–1903 учебный год. – О., 1904.
5. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1903–1904 учебный год. – О., 1905.
6. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1905–1906 учебный год. – О., 1907.
7. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1907–1908 учебный год. – О., 1909.
8. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1908–1909 учебный год. – О., 1912.
9. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1909–1910 учебный год. – О., 1912.
10. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1910–1911 учебный год. – О., 1912.
11. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1912–1913 учебный год. – О., 1914.
12. Отчет о состоянии Одесского епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1913–1914 учебный год. – О., 1915.
13. Катаев В.П. Разбитая жизнь, или волшебный рог Оберона. – М., 1983.
14. Памятная книга по Одесскому ученому округу 1881. – О., 1881.

Дейн. 1. *Ἰαάνηεά ἱαδδᾶεῦηιά αᾶἱ-ᾶ ό-εεῦηά*

Динаміка випусків Одеського єпархіального жіночого училища (1898–1914 рр.)

Навчальний рік	1898-1999	1900-1901	1901-1902	1902-1903	1903-1904	1905-1906	1907-1908	1908-1909	1909-1910	1910-1911	1912-1913	1913-1914
Кіл-ть випускниць	27	51	28	49	41	40	37	35	64	55	48	49

Iakowenko G.G. Position and pedagogical preparation of home teachers in Odesa diocese womens school. In the article are investigated the position of home teachers in Odesa diocese womens school and the organization of initial pedagogical preparation process. Pupils studied the theoretical course of pedagogics and acquired the practical knowledge in the school.

Key words: Odesa diocese womens school, primary pedagogical education, home teachers.

О. З. Силка

НАУКОВО-СТАТИСТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ЗЕМСЬКИХ АГРОНОМІВ В. Л'ЕТЬЕННА, П. ГАВСЕВИЧА, Т. ЗЕНЧЕНКА

У статті окреслюється внесок українських земських діячів, агрономів, активних членів агропросвітницьких товариств – В. Л'Етьєнна, П. Гавсевича і Т. Зенченка – у дослідження сільськогосподарських товариств Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: сільська громадська статутна ініціатива, громадський агропросвітницький рух, земство, українське селянство.

Історія сільськогосподарських товариств України (далі – СГТ) – це історія громадської сільської ініціативи, що ставила перед собою завдання побороти архаїчність в аграрному секторі. Вона, з одного боку, була складовою загальноукраїнського процесу заснування статутних об'єднань, з іншого – необхідною ознакою формування громадянського суспільства в Російській імперії на початку XX ст.

Стосовно кількісних показників системи СГТ у Російській імперії справа мала такий вигляд. З метою моніторингу ситуації, Головне управління землеустрою та землеробства щорічно, починаючи з 1900 р. друкувало «Списки» СГТ, «Списки» сільських фінансових та громадських організацій, «Довідникові відомості» про СГТ тощо. На підставі аналізу змісту зазначених та інших подібних видань, дослідники володіють загальною, але не повною інформацією про динаміку виникнення СГТ та їх територіальне поширення. Пропоновані відомості склалися на підставі первісної звітної документації СГТ, яка надходила до Головного управління землеустрою та землеробства. Опрацювання нами групи статистичних матеріалів губернського та повітового рівнів засвідчило, що далеко не кожне СГТ спрямовувало обов'язкову документацію до Санкт-Петербургу. Цей факт підтверджують і висновки організаційного комітету загальноросійської виставки, що відбулась у Києві 1913 р. Так, у результаті проведеної підготовчої роботи для створення відповідних діаграм із чинних 3792 СГТ, організатори виставки не змогли встановити час виникнення 986 (26 %) [1, 3].

На нашу думку, такий стан речей суттєво впливає на розуміння основних тенденцій у розвитку мережі СГТ, а отже, використовувати дані загальноросійського рівня потрібно лише після їхньої перевірки та узгодження з іншими джерелами. Принагідно вкажемо, що на сьогодні, в українській історіографії відсутні статистичні дані, які б дали узагальнену інформацію щодо поширення СГТ у межах України кінця XIX – початку XX ст. Переконані, що історична оцінка явища громадської сільської статутної ініціативи має ґрунтуватися на точних статистичних даних, зокрема на показниках хронологічно-територіального розповсюдження.

У кожній українській губернії Головним управлінням землеустрою та землеробства Російської імперії до 1913 р. було зафіксовано діяльність СГТ. Наразі українська історіографія потребує появи науково-статистичного дослідження, предметом якого стануть СГТ із зазначенням назви, дати виникнення, району дії (сільське, волосне, повітове), аналізом здобутків та

внеску в покращення агрокультури українського селянства.

Сфера наших наукових пошуків обертається навколо Лівобережжя України – регіону, в якому зафіксована найбільша кількість статутних громадських агропросвітницьких товариств. Основними статистичними джерелами з історії СГТ Лівобережжя, на які спираються сучасні дослідники, є відповідні звітно-статистичні дані губернських агрономів: чернігівських – В. Л'Етьєнна [2] та П. Гавсевича [3]; полтавського – Т. Зенченка [4]. Вони узагальнили наявний джерельний матеріал про існуючі СГТ у регіоні, їхню внутрішню структуру, напрями та результати діяльності. Така систематизація джерельних матеріалів у рамках опрацьованих кількісно-статистичних робіт є не лише першими науковими розробками з питання, що нами досліджується, але й єдиними дотепер. Визнаючи важливість таких праць для дослідників громадської сільської статутної ініціативи в Лівобережній Україні кінця XIX – початку XX ст., вважаємо за необхідне переглянути й критично проаналізувати кількісні дані, що довгий час приймалися науковцями «на віру». З нашого погляду, важливим є, по-перше, з'ясування стану збереження джерельного матеріалу, на який спиралася упорядники-земські агрономи; по-друге – перевірка змісту виявлених «Статутів» та «Звітів» СГТ, з метою підтвердження або спростування кількісної інформації; по-третє – введення до української історіографії кількісно-статистичних показників СГТ Полтавської та Чернігівської губ. після 1913 р., яким завершуються дорадянські дослідження історії сільських об'єднань.

Зазначені роботи, за всієї важливості для дослідників сільської ініціативи, мають кілька недоліків. По-перше, аналіз, систематизація та узагальнення відбувалися на підставі інформації, що надходила від самих СГТ, без її перевірки. По-друге, відсоткові показники вираховувалися на основі опрацювання звітної документації не усіх СГТ – у 1910 р., із зареєстрованих 33 чернігівських товариств, запропоновано аналіз діяльності лише 17 (51,5 %) [2, 67], 1912 р. із 79 – 69 (87,3 %) [3, 67], 1913 р. із 90 – «надіслали звіти про свою діяльність 76 товариств [84 %], а інші 14, або, можливо, і більша кількість, точно не відомо, в якому вони знаходяться стані» [3, 6]. При цьому аналізувалась діяльність незазначених товариств. По-третє, в змісті узагальнених матеріалів наявні помилки щодо року заснування окремих СГТ.

У розрізі нашого дослідження історії сільських товариств, непересічне значення має й вивчення життєвого шляху та наукової спадщини означених земських агрономів, особливо їхніх статистико-аналітичних робіт. Так, біографічні відомості про Валеріана Оттовича Л'Етьєнна (? – після 1936 р.) є вкрай обмеженими [5, 436; 6, 165]. Встановлено, що у 1910–1914 рр. він працював на посаді губернського земського агронома, позиціював себе активним популяризатором ідеї сільської кооперації, входив до складу ради кооперативних з'їздів Чернігівської губ. Спираючись на результати досліджень О. Посунька, є підстави стверджувати, що у 1920-х рр. В. Л'Етьєнн викладав у Катеринославському інституті народної освіти. Принаймні, його ім'я знаходиться у загальному переліку викладачів Інституту [7, 259]. На початку 1936 р. він працював агрономом у Ростові-на-Дону, про що свідчить тематика та місце друку його окремо публікацій [8]. Як науковець та дослідник В. Л'Етьєнн залишив нам значну кількість наукових робіт, які умовно можна поділити на кілька груп. Першим критерієм, який застосовувався до аналізу – це хронологічний (початок XX ст. і